

VIDA SAVONIAKAITĖ

Lietuvos istorijos institutas, Lietuva
Lithuanian Institute of History, Lithuania

EDUARDO VOLTERIO KULTŪROS KONCEPTAI 1926–1934 M.

Cultural Concepts of Eduards Volters,
1926–1934

SUMMARY

The article argues the hypothesis that the cultural concepts of Eduards Volters had influence on the issues of modernity studies and local culture concept in Lithuania. The object of research is the newly discovered manuscript of Volters. The aim is to reveal the concepts of E. Volter's cultural research in 1926–1934 and their influence on modern science. The cultural concepts and terms found in E. Volters' notebook are described. The ways of theoretical approach to the cultural research are consistently analysed. The term "data" is considered. Attitudes towards patriotism in cultural studies are analyzed. The analytical comparative method focuses on the concepts of culture in the space of Dotnuva research as well as in the space and time of European and Russian Imperial ethnography, anthropology, historical cultural and material culture research, "Volkskunde" and "Völkerkunde".

SANTRAUKA

Straipsnyje įrodinėjama hipotezė, kad Eduardo Volterio kultūros konceptai turėjo įtakos modernybės tyrimų problematikai ir vietos kultūros konceptui Lietuvoje. Objektas yra kultūros tyrimų apibrėžtys netyrinėtuose E. Volterio rankraščiuose. Siekiama atskleisti E. Volterio kultūros tyrimų konceptus 1926–1934 m. ir jų įtaką modernybės mokslui. Apibūdinami E. Volterio užrašų knygutėje rasti kultūros konceptai ir terminai. Nuosekliai ieškoma mokslininko kultūros tyrimų teorinių prieigų ypatumų. Nagrinėjamas „data“ terminas. Analizuojamas požiūris į patriotizmą kultūros tyrimuose. Analitiniu lyginamuoju metodu dėmesys sutelkiamas į kultūros konceptus Dotnuvos tyrimų apibrėžtyse, Europoje ir Rusijos imperijos mokslo erdvėje bei laike.

RAKTAŽODŽIAI: Eduardas Volteris, etnografija, kultūra, modernybė, statistika.

KEY WORDS: Eduards Volters, Culture, Ethnography, Modernity, Statistic.

Eduardas Volteris (1856–1941) autobiografijoje rašė:

Aš, kaip mokslininkas, tarnavau Petrogrado Mokslo Akademijoje, kaip bibliotekorius ir Petrogrado Universitete, kaip docentas 38 metus, be to anais laikais dirbau Rusų Geografijos Draugijoje lituanistikai, rinkdamas lietuvių liaudies dainas, melodijas, tarmės, kostiumus ir kit., tuo reikalu mano yra surinkta daug medžiagos, kuri randasi Lietuvos Lituanistikos Institute, Žodyno redakcijoje ir kitur, be to daug vertingos medžiagos yra likusi Petrogrado mokslo akademijoje Bibliotekoje Slavų skyriuje, kaip tai fonografo aparatas, didelis rinkinys fonografo užrašų, rinkinys straipsnių rusų laikraščių, apie Lietuvių Tautos problemą; rinkinys Amerikos laikraščių apie Lietuvos atgimimo klausimą; Rusų imperijos Petrogrado žandarų III skyr. protokolai kaip persekiojo lietuvių veikėjus, Vinčą Kudirką, Vaičiaitį ir kit.

<...>

Lietuvos universitete 11 metų, be to aš surinkau įvairias knygas ir organizavau Lietuvos Valstybinę Biblioteką. Dirbau Kauno Miesto Muzėjuje, kaip Direktorius ir su Generl. Nagevičium organizavome Archeologijos tyrinėjimus Lietuvoje (Volteris F 17-10).¹

Kai 1922 m. Aukštieji kursai Kaune buvo perorganizuoti į Lietuvos universitetą, E. Volteris tapo universiteto profesoriumi ir skaitė Rusijos, Lietuvos archeologijos, bibliografijos, latvių kalbos ir literatūros kursus, vadovavo archeologijos katedrai. Tais pačiais metais jis buvo paskirtas Kauno miesto muziejaus direktoriumi. Be to, aktyviai dalyvavo dešiniųjų pažiūrų lietuvių-latvių vienybės draugijos veikloje, o 1927 m. buvo išrinktas šios draugijos garbės pirmininku. 1925 m. stengėsi įsteigti aiškių kalbų tyrimų institutą², o 1937 m. ragino steig-

ti lituanistikos institutą. E. Volteris buvo Kauno satatistikos komiteto nariu (Bušmienė 1973: 13, 22) ir aktyviai kūrė modernios Lietuvos mokslą.

Kaip E. Volteris, būdamas latviu (F17-7)³, kvietė lietuvių mokslininkus tirti *savo* kultūrą? Britų antropologai Arpad Szakolczai ir Bjornas Thomassenas modernybę apibrėžė ir tyrinėjo kaip ribotą erdvę. „Ribotumas“ lemia modernybės pažinimo kelius. Vienas iš kelių suvokti modernybę – tirti, kokia yra žmonių patirtis, paveikta karų, ekonomikos recesijos ir kitų iššūkių (Szakolczai, Thomassen 2019: 230; Slezkine 2000: 22). Modernybės problematika įvairiai veikė tarpukario modernios Lietuvos mokslo plėtotę. Teigdamas, jog Lietuvos kultūros tyrimai labai „riboti“, E. Volteris kvietė ją tirti (Volteris F17-294)⁴ – užrašyti žmonių atsiminimus, naratyvus, kokia Lietuvos gamta, kraštovaizdis, kultūra.

Istoriografijoje atskleista mokslininko biografija ir darbinė visuomeninė veikla (Nezabitaskis 1928; Valaitis 1932; Jurginis 1975; Vėlius 1995; Butkus, Vaisvalavičienė 2006; Kaunas, Matijošaitienė 2011: 410-411; Sauka 2016: 64; Galiopa, Fišman 2009; Gieda 2019), o kultūros ir etnografijos teorinėms priegomoms tyrėjai skyrė mažai dėmesio (Milius 1993). Be to, Vladas Žukas rašė, jog „platesnei E. Volterio mokslinės veiklos charakteristikai reikėtų jo rankraščių aprašymo. Rankraštinis palikimas yra sudėtinga ir atskiro tyrinėjimo reikalaujanti sritis“ (Žukas 1974: 33).

Iš naujo konceptualizuoti E. Volterio etnografijos mokslinį palikimą paskatino rasti nepublikuoti jo mokslo darbai ir netyrinėti užrašai. E. Volterio užrašų knygutėje *Kraštotyrimiai, archeologiniai užrašai, adresai ir kt. 1926.25.III* (Volteris F17-405)⁵

yra naujų kultūros tyrimų konceptų komentarų. E. Volterio tautos etnografinės statistikos studijų idėja išsiskiria holistiniu realistiniu mokslininko požiūriu į Apšvietos laikotarpiu Europoje kilusį susidomėjimą vietos kultūra. E. Volteris, naujai interpretuodamas Europoje ir Rusijos imperijoje plitusį statistikos konceptą etnografijoje, siekė tirti Lietuvos kultūrą ir „apimti visas kultūros mokslo sritis“. Jis teigė, kad „tautos kultūros mokslo vertybės tegali būti kuriamos tik jos pačios sūnų, o ne importuojamos iš svetur“ (Volteris F17-294: 1; plačiau Savoniakaitė 2018). Keliu hipotezę, jog E. Volterio kultūros tyrimų idėjos darė platesnę įtaką modernybės problematikos ir vietos kultūros konceptams Lietuvoje.

Modernybės „ribotumą“, kuris skatino atskleisti žmonių patirtis (Szokolczai,

Thomassen 2019), laikykime šio tyrimo teoriniu pagrindu. E. Volterio užrašų knygutėje (Volteris F17-405) kultūros konceptai ir terminija apibūdinti nenuosekliai, bet naujai. Vienos sąvokos aptartos, kitos tik paminėtos. Šiame straipsnyje pirmiausia aptariamą visi užrašų knygutėje paminėti kultūros tyrimų konceptai ir terminai. Tyrimą tęsia E. Volterio kultūros tyrimų teorinių prieigų paieškos. Narinėjama „data“ samprata. Istoriniai kultūriniai ir medžiaginės kultūros tyrimai analizuojami kaip patriotizmas ir senienų rinkimas. Galiausiai konceptualizuojamos E. Volterio kultūros tyrimų apibrėžtys. Istoriniu analitiniu lyginamuoju požiūriu žvelgiama į realijas Dotnuvoje 1926–1934 m., ieškoma mokslo idėjų kontaktų Europos ir Rusijos imperijos erdvėje bei laike.

KONCEPTAI IR TERMINAI

1926 m. E. Volteris teigė, jog „pradėta tyrinėti Dotnuvos apylinkė kaip iš archeologijos ir paleontologijos, etnografijos ir gamtos tyrimų atžvilgiu“. E. Volteris užrašų knygutėje *Kraštotyrimiai, archeologiniai užrašai, adresai ir kt. 1926.25.III* (Volteris F17-405) išdėstė savo požiūrį į teorinę kultūros tyrimų retoriką. Mokslininkas analizavo, kaip Dotnuvos apylinkėse pradėti archeologijos, paleontologijos, etnografijos ir gamtos tyrimai: „kodėl taip mažai padaryta kraštotyros klausimo išsiaiškinimui? Todėl, kad „data“, t. t. daviniai iš šito mokslo srities ne apvertinti“. Mokslininkas rašė, jog šį „kraštotyros klausimą“ reikia tirti istoriškai-kultūriškai arba kaip medžiaginę kultūrą (*ergologia*); tautotyra (*daina, sava*), „psichologinę bei moralinę kultūrą“ ir

etnografiją, iš dalies naujų laikų archeologiją (Volteris F17-405: 1).

Pirmiausia E. Volteris konceptualizavo terminą „data“. Šis terminas atskleidžia „mokslo srities davinius“, kuriuos reikia „apvertinti“. „Data“ apima ne tik etnografijos duomenis, t. y. tyrėjo lauko tyrimų interviu ir stebėjimus, o ir anksčiau įvairių mokslininkų įgyvendintus „istorinius-kultūrinius“, „tautotyros“, „psichologinės bei moralinės kultūros“, „etnografijos“, iš dalies „archeologijos“ tyrimus.

Medžiaginę kultūrą E. Volteris apibrėžė kaip tautos kostiumų, tautos apginklavimo, tautos pramonės „mūsų dienų liekanas“. „Tautos ornamentika“ apskritai, pasak E. Volterio, identifikavo asmens individualumą, taip pat šeimos ir giminių simbolinę retoriką. Mokslininkas minėjo

margučių, kinematografijos, šokių, būtent suktinių ir pakeltkojų, tradicijas, apeigų psichologiją kaip vietos kultūrą – „pėdsakus apie senus papročius žemaičių, aukštaičių, kupiškių, dzūkų, žemgalių, šiauriečių“ (Volteris F17-405: 2).

Tekstuose figūravo „krikšto“, „tautosakos“, „garbstymo“, „mitologijos liekanų“ terminai. Jis įrašė piliakalnių, kapus („kapiniai“) ir „antropologinius-typologinius“ tyrinėjimus. E. Volteris galvojo apie gamtos tyrimus ir laivus „baluose ir plynuose“ (Volteris F17-405: 3-5), kurie asocijuojasi su istorinių pasaulio pažintinių kelionių atradimais (Vermeulen 2015) ir mokslinių ekspedicijų retorika. Nuoseklių plačių konceptų apibendrinimų ir apmąstymų šioje užrašų knygelėje nėra. Paminėjome visus rastus knygelėje mokslo istorijos ir teorijos terminus tokia kalba, kokia jie užrašyti.

Užrašų knygutėje E. Volterio kaligrafija įdomi, užrašai labai nuosaikūs ir tvarkingi. Į akis krinta dar vienas įrašas „Elison Amberol Ikonographs“, kuris nėra paaiškintas. Galime prisiminti, kad 1908 m. JAV kompanija „Edison Amberol Cylinders“ garsėjo muzikiniais įrašais, pažangiomis technologijomis, skirtomis kultūrai saugoti ir skleisti, ir pan. Kad ir kaip būtų, E. Volterio nuopelnai lietuvių liaudies dainų, tautosakos tyrimams (Nakienė, Žarskienė 2011) yra svarbūs. Šį pavadinimą paminėjome dėl to, kad tai dar kartą parodo plačią visapusišką E. Volterio erudiciją. Visų sąvokų conceptualizaciją šioje užrašų knygelėje vainikavo pakartojimas: „savo gimtojo Krašto pažinimas“ (Volteris F17-405: 8). Toliau atkreipsime dėmesį į E. Volterio pateiktas sampratas „data“, „medžiaginė kultūra“, „tautotyra“ ir „etnografija“.

„DATA“ IR STATISTIKA

E. Volteris „data“ apibrėžė kaip mokslo srities „davinius“. Archeologijos, paleontologijos, etnografijos ir gamtos tyrimų „data“ atskleidė Dotnuvos apylinkių „kraštotyros klausimą“. Europos etnologijos istorijoje „data“ siejosi su holistiniais etniškumo, tapatybės ir tautų aprašymais pažintinėse kelionėse po Europą bei egzotiškus kraštus. Vokiečių etnologo Wolfgango Kaschubos teigimu, senoji statistika ir topografija kaip savitas „politologijos“ menas formavosi ankstyvaisiais Naujaisiais laikais. Statistika laikyta metodu, padedančiu gauti duomenų („data“) apie tautą. Statistikos ir topografijos tyrėjai pateikdavo geologinių ir geografinių aprašymų, medicinos kaip ekonominės statistikos dalies,

taip pat vietos ir regiono istorijos duomenų. Statistus domino „gyventojų“, „krašto ir žmonių“ tyrimai, regiono istorijos ir dabarties „keistenybių“ rinkimas, „socialinės būklės“ aprašymas ir mentaliteto paveikslas kūrimas. Susižavėta „kraštu“ ir „valstiečiais“, jų gyvenimu, ekonomika ir tikėjimais. Statistika kaip koordinacinė sistema siekė padėti klasifikuoti ūkį. Statistai „tautą“ kartais apibrėžia kaip etniniu požiūriu homogeninę bendruomenę (Kaschuba 2012: 29–30).

Anot W. Kaschubos, vokiečių statisto J. von Möserio (1720–1794) statistika buvo vienas iš patriotinių diskursų, nes jis domėjosi vietos valstiečių gyvenimu, kėlė istorinius filosofinius bei papročius

teisės klausimus. Šis mokslininkas tyrė vietos valstiečių gyvenamųjų namų statybą, kambarių panaudojimą, baldų statymo tvarką, namų gyvenimo tvarką, ariamos žemės panaudojimą ir kt. Jis filosofinius apmąstymus siejo su statistiniais duomenimis, atskleidžiančiais valstiečių gyvenimo materialinę organizaciją, tradicijų ir mąstymo sistemas. Statistika siekė nustatyti krašto žmonių racionalaus namo ir gyvenimo esmę (Kaschuba 2012: 30). E. Volteris statistinių duomenų „data“, rinkimą taip pat siejo su filosofiniais apibendrinimais ir politinėmis kultūrinėmis bei mokslinėmis strategijomis. Tyrimų klausimai tapo platesni, palyginti su Rusijos imperijoje nuveiktais darbais (Volteris 1901).

Europoje statistikos mokslo objektas skyrėsi atliekant savo tautos ir kolonijų tyrimus. Pavyzdžiui, XIX a. anglų etnologijoje buvo paplitusi kolonijų valdininkų statistika (Kaschuba 2012: 52). Rusijos imperijos ekspansinė etnografija akademinės bendruomenės komentuojama įvairiai, o teorija laikoma prieštaringa (Lewis 2014; cit. iš Vermeulen 2015: 23); Rusijos imperatoriškoji geografijos draugija organizavo etnografines-statistines ekspedicijas,

kurių tyrimų problematika ir metodai strateguoti ekspedicijos vadovų.

Leipcigo universitetas, kuriame E. Volteris studijavo lingvistiką, palaikė glaudžius ryšius su Getingeno universitetu, garsėjusiu statistikos tyrimais Vokietijoje (Vermeulen 2015). Getingeno universitete buvo tyrinėti lietuviški vietovardžiai (Mortensen 1927), jie ir figūruoja E. Volterio užrašuose. Statistiką jis taikė ir bibliotekininkystės poreikiams – nurodė žala, kurią padarė Lietuvos kultūrai spaudos draudimas (Bušmienė 1973: 23). Statistika E. Volteriui buvo svarbi kaip galimybė lyginti įvairių krypčių tyrimus (Volteris F17-405: 1).

Kokias šaknis ir įtaką Lietuvoje turėjo E. Volterio etnografinės statistikos idėja (Savoniakaitė 2018), išsiskyrusi plačiais patriotiniais „tautos“ diskursais? Lietuvoje E. Volteris turėjo sekėją (Volteris F17-294: 3) – tai fizikas ir etnografas Ignas Končius, kuris dviračiu apvažiavo didelę Lietuvos dalį, surinko koplytėlių statistiką, t. y. mažosios sakralinės architektūros etnografinius aprašymus ir surašymus, nuotraukas ir piešinius, o Dotnuvos apylinkėse tyrinėjo meteorologiją, teorinius krašto pažinimo klausimus.

ISTORINIAI KULTŪRINIAI IR MEDŽIAGINĖS KULTŪROS TYRIMAI

E. Volteris teigė, kad Dotnuvos apylinkių „data“ reikia tirti „istoriškai-kultūriškai arba kaip medžiaginę kultūrą (*ergologia*)“. Šių ergologijos kaip etnologijos šakos tyrimų šaknys siejosi su istoriniu patriotiniu statistikos konceptu, skatinusiu tirti „valstiečius“ ir pan. temas. Cezarja Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa teigė, kad Vilniaus vai-

vadijos kaimo kultūra turi visai vaivadijai ir tam tikroms teritorijoms būdingų bruožų; vienodas buvo interjero išplanavimas ir baldų išdėstymas ar net pagalbinių namų apyvokos detalių išdėliojimas (Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowa 2000: 75). Istoriniai kultūriniai ir materialinės kultūros tyrimai plėtoti nuo architektūros pavadinimų, valstiečių

gyvenimo organizacijos, buitines rakandų, materialinės kultūros pavadinimų geografijos iki kultūrų kryžminimosi ir archaizmų visuomenėje. Ornamentikos analize brėžti kultūriniai panašumai Rytų ir Šiaurės Europoje, atrasti senosios vokiškos ir lietuviškos statybos panašumai pagal architektūros planus ir kt. (Baudouin de Courtenay-Ehrenkretzowa 2000: 101–103).

Straipsnyje „Iš dūminių pirkaičių pastogių“ E. Volteris aprašė dūmines Dzūkijos ir Rytų Lietuvos pirkias. Jis, kaip ir Baudouin de Courtenay-Ehrenkretzowa, tyrė ūkio ekonomikos klausimus, t. y. grūdinių kultūrų atsiradimo Lietuvoje istoriją, nagrinėjo derliaus nuėmimo ir paruošimo įrankius (Volteris 1927a), senovės Lietuvos gyvulius (Volteris 1927c). Volteris materialinės kultūros tyrimus siejo su papročių analize; aprašė jo užrašų knygelėje minėtų margučių dažymo istoriją kartu su velykų papročiais (Volteris 1927b; Volteris 1928d), nagrinėjo Trijų karalių šventės apeigas Lietuvoje (Volteris 1928e), lygino jas su apeigomis Prūsijoje.

Medžiaginės kultūros tyrimai Lietuvos kultūros politikams padėjo kurti modernią lietuvių tautos kultūrą. Dar 1907 m. E. Volterio interesai plačiai apėmė Europos architektūros problematiką (Volteris EV 17-402)⁶, kuri su statistiniais ūkio tyrimais siejosi kur kas siauriau nei Vilniaus apylinkes tyrusių Vilniaus universiteto mokslininkų darbai. Reikia pabrėžti, kad Lietuvoje E. Volterio dėmesys „tautos“ pramonei, margučiams, ornamentikai, kuri, jo užrašų knygutės žodžiais, identifikavo asmens individualumą bei šeimos ir giminų simbolinę retoriką, virto patrio-

tizmu, o „tautos“ kostiumais jis domėjosi ir dirbdamas Rusijos imperijoje.

E. Volterio užrašų knygutėje rastos mintys apie kultūros vertybių rinkimą plačiau nagrinėtos jo mokslo sklaidos tekstuose: pavyzdžiui, jis publikavo straipsnį „Padėkite rinkti Daukšos medžiagą!“ (Volteris 1925; Bušmienė 1973: 42) ir tęsė tyrimus (Volteris 1887). Lietuvos inteligentija E. Volterio, kaip Rusijos imperijos pareigūno, *Völkerkunde* ir senienų rinkimą vertino priešaringai. Vieni jį laikė „caro pasiūstu šnipu“, kuris publicistiniuose straipsniuose rodė nuolankumą carui, kiti su juo bendradarbiavo ir tyrimus vertino teigiamai (Bušmienė 1973: 9–10; Milius 1993). Nevienareikšmę inteligentijos nuomonę pateikė ir Solveiga Lukminaitė. Anot jos, Vaižgantas kritikavo Rusijos imperijos, kartu E. Volterio, vykdytus tyrimus Lietuvoje: „tyrėjai mūsų skriaudikai mūsų“, o etnografe Mikalina Glemžaitė nekritikavo E. Volterio veiklos. Ji pasakojo, kaip svečiai iš Sankt Peterburgo, E. Volteris ir Sergei Sierzputovsky, supirkinėjo Kunstkamerasi senovės lietuvių drabužius, daiktus Viekšnių apylinkėje. E. Volteris perdavė Berlyno fonogramų archyvui šimtą Lietuvoje įrašytų lietuvių laudies dainų fonografo volelių (Glemžaitė „Atsiminimai 1893–1920...“: 547; cit. iš Lukminaitė 2017: 34–39⁷; Nakienė, Žarskienė 2011).

Lietuvoje E. Volterio teorinius samprotavimus paveikė Dotnuvos žemės ūkio akademijos ir Vytauto Didžiojo universiteto aplinka, kur buvo aktualūs tautotyros ar *Volkskunde* tyrimai. Lietuvos etnografe Mikalina Glemžaitė, tautotyryninkas Jurgis Elisonas, fizikas ir etnografas Ignas Končius aktyviai plėtojo kraš-

totyrą dirbdami Dotnuvoje. E. Volteris bendradarbiavo su kraštotyros draugija. Pelikšas Bugailiškis rašė, kad Šiaulių kraštotyros draugija plėtoja medžiaginės kultūros „palaiškų tyrimą bei apsaugą, tačiau ji organiškai susijusi su tautosaka, kaip neatskiriama etnikos, atseit tautotyros dalis“. Kadangi Lituanistikos instituto uždaviniai buvo domėtis dvasine kultūra, P. Bugailiškio manymu, medžiaginės kultūros platesni tyrimai, labai populiarėjantys tarp užsienio etnologų, neturi savo reprezentacinės mokslo įstaigos (Kronika... 1939: 560). Tačiau E. Volteris liko ištikimas plačiai istorinei

lyginamajai kultūros tyrimų teorinei priegai. Jis domėjosi ne tik kaimo, bet ir miesto kultūros istorija: Kauno senosios pilies liekanomis, Kauno miesto istorija nuo Vytauto laikų iki mūsų dienų (Volteris 1927d; Volteris 1927e). E. Volteriui rūpėjo kultūros apsaugos klausimai ir patirtis, jis rašė, kaip kitose šalyse rūpinamasi senovės kultūra (Volteris 1928b). E. Volterio požiūris nebuvo etnocentris: jis nagrinėjo Kuršių ir švedų kolonistų gyvenimą ir kasdienybę (Volteris 1928a), rašė, kokie Lietuvos žmonių gyvuliai (Volteris 1928c), kokia Vilniaus krašto lietuvių kultūra.

TAUTOTYRA, KULTŪRA, ETNOGRAFIJA

Dotnuvos apylinkių tyrimai, pasak E. Volterio, turėjo „apimti tautotyra (*daina, sava*), psichologinę bei moralinę kultūrą ir etnografiją, iš dalies naujų laikų archeologiją“. Volteris tautotyra⁸ suvokė siaurai. Jo užrašuose apibrėžti tautotyros objektai buvo *daina* ir *sava*, galime numanyti – kalba, gamta ir kultūra, Europos etnologijoje būdingi *Volkskunde* ir *Völkerkunde*. Tautotyra ar *Volkskunde* kaip mokslas įsitvirtino po revoliucijos Vokietijoje XIX a. viduryje, kai keliautojų domėjimasis „kraštais ir žmonėmis“⁹ sustiprino nacionaliniai ir socialiniai klausimai, susiję su darbo santykiais, socialine politika (Barnard 2000: 20–22; Kaschuba 2012: 37, 39–40). Tyrimų centre buvo „valstiečių pasaulis“, „valstiečių tauta“, tradicijos. Universitetuose studijuota literatūra, kalba, istorija ir senovės mokslai.

E. Volterio užrašų knygelėje minėta „psichologinė bei moralinė kultūra ir etnografija“ primena J. G. Herderio „tau-

tos sielos“ diskursus (Moyar 2017; Volteris F17-294). Herderio filosofijos etnocentrizmas darė įtaką „kultūros ir gyvenimo būdo“ aprašymams ir stebėjimams, o ne „žemės tautų“¹⁰ diskursams. „Tautos sielos“ tyrimai, kuriuos išskėlė Herderio filosofija, būdingi tiek tautotyrai, tiek ir bendrajai etnologijai *Völkerkunde*.

E. Volterio atlikti dainų, pilių, miesto istorijos, kultūrinio paveldo tyrimai bei rinkimas rodo *Völkerkunde* interesus, primenančius vokiečių etnologo Adolfo Bastiano evoliucijos, dainų, pasakų bei senienų rinkimą ir analizę. A. Bastianas, pirmasis vokiečių *Völkerkunde* docentas Berlyno universitete, daug keliavo po įvairius kontinentus, buvo muziejininkas. Lauko tyrimuose jis empiriškai stebėjo, kaip žmonės vertino daiktus – simbolius, fetišus, įrangą (Bastian 1860; Bastian 1881).

Straipsniai, kuriuose E. Volteris atskleidė savitus dūminių pirkaičių, ūkio

ekonomikos, kultūros bruožus yra artimi tautotyrai. Bet E. Volteris netyrė lietuvių kilmės teorijų, kurios tuo metu ypač plito: pavyzdžiui, primordialistinius apibendrinimus matysime JAV leistos Alexandro M. Račkus knygos teiginiuose, kad „išnykusioji Gudonų gentė ir iki šiol tebegyvuojanti Lietuvių tauta yra to paties kraujo ir tos pačios kilmės“ (Račkus 1929: 9). Platus mokslinis bendradarbiavimas, visuomeninė bei prasminga veikla Lietuvos mokslo draugijoje lėmė E. Volterio plačius interesus. Jo kultūros tyrimų konceptai nebuvo be-

todairiškai perimti. Nuo XIX a. antrosios pusės Rusijos imperijoje pradėtose mokslinėse teorinėse diskusijose dėl etnografinių-statstinių ekspedicijų Šiaurės Vakarų krašte E. Volteris parodė kritiškas ir savitas teorines prieigas, kurių vienas prioritetų buvo Oskaro Kolbergo etnografiniai tyrimai (Kaunas, Matijošaitienė 2011: 410). Be to, šio straipsnio analizė atskleidė, kad E. Volterio ūkio ekonomikos ir kultūros tyrimų laukas siejosi su Vilniaus universitete dirbusios lenkų etnologės B. de Courtenay-Ehrenkretzowos interesais.

BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Drąsiai galima teigti, kad E. Volterio kultūros tyrimų konceptai siejosi su modernybei būdingomis kultūros politikos refleksijomis. E. Volterio kultūros konceptų 1926–1934 m. analizė atskleidė jo savitą istorinį lyginamąjį įvairiakryptį požiūrį. Jo kultūros tyrimai siejosi su modernios valstybės kultūros politika, siekiu užfiksuoti modernybės ypatybes per žmonių požiūrius ir kultūrą (Szakolczai, Thomassen 2019). Užrašų knygelėje ir to meto publikacijose figūravę kultūros objektų terminai ir kultūros tyrimo teorinių prieigų apibrėžtys pirmiausia rodo E. Volterio dėmesį statistikai. Vokietijoje lingvistiką studijavęs mokslininkas perėmė statistikai būdingą siekį kaupti ir lyginti duomenis, savaip interpretavo patriotizmą. Būdamas latviu, E. Volteris kvietė plačiai tirti *savą* istorinę lietuvių kultūrą. Jis nebuvo kul-

tūrinių istorinių tyrimų ar *Volkskunde* nuoseklus sekėjas. Nesidomėjo evoliucinėmis schemomis. Greičiausiai jį galima laikyti plataus lyginamojo istorinio požiūrio *Volkskunde* ir *Völkerkunde* interpretatoriumi, nes globalūs klausimai, senienų rinkimas ir kultūros paveldo saugojimas Lietuvoje jam buvo labai svarbūs. Jis nenukrypo į kaimo materialios kultūros tyrimus, kaip krypo marksizmo paveiktas mokslas Rusijoje. Jį domino miesto kultūra, kraštas ir žmonės, piliakalnių pavadinimai vietos kalba, tarsi senojoje statistikoje. Jis laikė svarbiais religijos, mitologijos, „antropologinius-typologinius“ ir Naujųjų laikų archeologijos tyrimus. Lietuvoje E. Volteris darė įtaką etnografijai teoriniu požiūriu; turėdamas savo sekėjų statistikos tyrimuose, jis formavo modernias teorines prieigas vietos kultūrai tirti.

Literatūra

- Barnard Alan. 2000. *History and Theory in Anthropology*. Cambridge: University Press.
- Baudouin de Courtenay-Ehrenkretzowa Cezarja. 2000. Kelios pastabos apie Vilniaus vaivadijos etnografiją. *Etnografija. Metraštinis*, 4–10: 74–103.
- Bastian Adolf. 1860. *Der Mensch in der Geschichte. Zum Begründung einer Psychologischen Weltanschauung 3: Politische Psychologie*. Leipzig: Verlag von Otto Wigand.
- Bastian Adolf. 1881. *Die Heilige Sage der Polynesier. Kosmogonie und Theogonie*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Bušmienė Stasė (sud.). 1973. *Eduardas Volteris: bibliografija*. Vilnius: Lietuvos TSR Valstybinė respublikinė biblioteka.
- Butkus Alvydas, Vaisvalavičienė Kristina. 2006. Baltų humanitarui – 150, *Tautosakos darbai* 31: 246–250.
- Galiopa Vitalij, Fišman Olga. 2009. *Eduardas Volteris, Fišman O., Kulnytė B., Lazauskaitė E. (sud.). Senoji Lietuva*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus.
- Gieda Aurelijus. 2019. Volterių šeima: emigracijos į Lietuvą keliai ir kontekstai, *Lituanistica* 65 4(118): 272–288.
- Jurginis Juozas. 1975. Lietuvių mokslo draugija, V. Merkys (sud.). *Iš lietuvių kultūros istorijos: mokslo kultūros ir švietimo draugijos: 37–118*. Vilnius: Mokslo.
- Kaschuba Wolfgang. 2012. *Einführung in die Europäische Ethnologie*. München: C. H. Beck.
- Kaunas Domas, Matijošaitienė Audronė (pareng.). 2011. „Auszros“ archyvas. *Martyno Jankaus rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Milius Vacys. 1993. *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė–XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Moyar Dean (ed.). 2017. *The Oxford Handbook of Hegel*. Oxford: Oxford University Press.
- Mortensen Hans. 1927. *Die litauische Wanderung*. Aus den Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Göttingen: Philologisch-Historische Klasse.
- Mūsų siekimai. 1934. *Gimtasai Kraštas* 1: 1–2. Bugailiškis P. (red.).
- Nakienė, Austė ir Žarskienė, Rūta (pareng.). 2011. *Eduardo Volterio Lietuvoje įrašyti voleliai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Nezabitauskis Adolfas. 1928. Prof. Eduardas Volteris (70 metų sukaktuvių proga), *Tauta ir žodis* 5: 344–360.
- Račkus Alexandra M. 1929. *Gudonai (Gotai) Lietuvos tautos giminaičiai. Traktatas apie gudronų etnologiją, istoriją, gudronų viešpatavimą Italijoje ir Ispanijoje, numizmatiką, kalbą, pavardes etc. / Guthones (the Goths) Kinsmen of the Lituianian People*. Chicago: Draugas Publishing Company.
- Savoniakaitė Vida. 2018. Eduardo Volterio etnografinių-statistinių studijų idėja, *Logos-Vilnius* 97: 143–152.
- Savoniakaitė Vida. 2019. Įvadas. Tautos tyrimų ištakos ir antropologija, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 19(28): 17–29.
- Szokolczai Arpad, Thomassen Bjørn. 2019. *From Anthropology to Social Theory: Rethinking the Social Sciences*. Cambridge: University Press.
- Sauka Leonardas. 2016. *Lietuvių tautosakos mokslas XX amžiuje: tyrėjai ir jų darbai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Slezkine Yuri. 2000. Lives as Tales, Fitzpatrick, Sheila, Slezkine, Yuri (eds.) *In the Shadow of Revolution: Life Stories of Russian Women from 1917 to the Second World War*: 18–30. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Valaitis Antanas. 1932. Iš Lietuvių Mokslo draugijos istorijos. *Lietuvių tauta: Lietuvių mokslo draugijos raštai* IV 3: 337–407. Vilnius: Ruch'o spaustuvė.
- Vermeulen Han F. 2015. *Before Boas: The Genesis of Ethnography and Ethnology in the German Enlightenment*. Lincoln, London: University of Nebraska Press.
- Vėlius Norbertas. 1995. Eduardas Volteris (1856–1941), *Lietuvių mitologija* 1: 336–338. Vėlius N. (pareng.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Voliteri Eduard A. 1887. *Obi etnograficeskou poizdki po Litvi i Zmydi litomi 1887 goda*. Sanktpeterburgi: Imperatorskaja akademija nayki.
- Voliteri Eduard A. 1901. *Spiski naseleennychi mesti Suvalkskoj gubernij, kaki materialii dlia istoriko-etnograficeskoj geografii kraja*. Cobrali E. A. Voliteri. Canktpeterburgi: Imperatorskaja akademija nayki.
- Volteris Eduardas. 1925. Padėkite rinkti Daukšos medžiaga!, *Lietuva* 37, 02 14–16.
- 1927a. Iš dūminių pirkaičių pastogių. *Iliustruoti Lietuva* 25: 201–202.
- 1927b. Velykų margučiai. *Iliustruoti Lietuva* 15: 114–115.

- 1927c. Kai kurie iš senovės Lietuvos gyvulių. *Iliustruotoji Lietuva* 38: 306–307.
- 1927d. Kauno senosios pilies pėdsakai ir palikai. *Iliustruotoji Lietuva* 43: 350–353.
- 1927e. Naujasis Kaunas, arba Kauno miestas nuo Vytauto laikų iki mūsų dienų. *Iliustruotoji Lietuva* 46: 374–375.
- 1928a. Iš senovės Kuršių ir švedų kolonistų gyvenimo. *Iliustruotoji Lietuva* 5: 34–37.

- 1928b. Kaip kitose šalyse rūpinamasi senovės kultūra. *Lietuva* 12, 01 16.
- 1928c. Vilniaus krašto senovės lietuvių kultūra. Gervėčių kultūros vaizdai. *Iliustruotoji Lietuva* 2: 10.
- 1928d. Margučių kilmė. *Lietuvos aidas* 55, 04 05.
- 1928e. Trijų karalių šventė. *Lietuva* 5, 01 07.
- Žukas Vladas. 1974. Vertinga Eduardo Volterio darbų bibliografija, *Bibliotekų darbas* 4: 33–34.

Nuorodos

- ¹ Volteris Eduardas Aleksandro *Autobiografija*. 1933. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNMMBRKRS).
- ² 1925 m. E. Volteris aisčių kalbų tyrimo instituto tikslus apibrėžė taip: „a) rinkti ir tęsti Jauniaus ir Būgos tarmių nagrinėjamus darbus, rašant kartoteką – žodžių, dainų, vietų ir asmenų vardų katalogą; b) techniškais įrankiais – fonografu, kinografu ir kt. atmušti Baltijos kalbų fonetikos ypatybes, jų muziką ir psichologiją; c) centralizuoti šiame institute, lotyn. vad. *Bugianum*, žinias ir įvykius iš filosofijos ir gramatikos srieties“ (cit. iš Bušmienė 1973).
- ³ E. Volteris, *Dokumentacija*. LNMMBRKRS.
- ⁴ E. Volterio mokslinė veikla. Eduardas Volteris. *Lietuvos etnografinių-statistinių studijų klausimas straipsnis*, 1930. LNMMBRKRS.
- ⁵ LNMMBRKRS.
- ⁶ Volteris E. *Prie pirkaičių ir dūminių namų tyrinėjimo klausimyno*. LNMMBRKRS.
- ⁷ Lukminaitė, Solveiga. 2017. Mikalina Glemžaitė (1891–1985) – mokytoja, kraštotyrininkė, visuomenininkė. XX a. pirmos pusės biografijos atodangos. Vidurio Rytų Europos ir Lietuvos istorijos studijų programa, valstybinis kodas 621V21002, Istorijos studijų kryptis, Kaunas, 117 p. <https://hdl.handle.net/20.500.12259/34775> [žr. 2020 05 09].
- ⁸ *Volks-Kunde*, t. y. tautos tyrimai ar tautotyra, kaip mokslinis diskursas, anot W. Kaschubos, buvo

- paremta Savęs stebėjimais ir Savęs aprašymais. *Volkskunde* siejosi su statistika ir apgyvendinimu, su pramone ir geografija, kartu tyrė manieras ir vartojimą, šventes ir ritualus, religingumą ir prietarus. XVIII a. pabaigoje šis konceptas plėtojosi iš *Volkskunde* ir *Völkerkunde* kaip skirtingos politinės tematikos mokslų rezultatas ne tik Vokietijoje, bet ir Šveicarijoje, Prancūzijoje, Vengrijoje, Rusijoje, o šiek tiek vėliau – Anglijoje ir JAV. *Volkskunde* tyrimų sėkmę lėmė dėmesys istorijai, kultūrai ir tautų mentaliteto analizei skirtingose disciplinose bei platūs vidiniai šių tyrimų palyginimai, vykę ir XIX a. (Kaschuba 2012: 29), o Lietuvoje – XX a. pradžioje (Savoniakaitė 2018; Savoniakaitė 2019) ir vėliau.
- ⁹ Johanno Wolfgango von Goethe pasiūlyta „edukacinė kelionė“ atskleidė keliautojų etnografijos, gamtos, gyventojų, jų manierų, istorijos, religijos, pasaulėžiūros stebėjimus. Pasak W. Kaschubos, Ludwigas P. H. Röderis (1755–1831), Friedrichas Nicolai (1733–1811) vykdė tokias etnografines keliones Vokietijoje, o Jamesas Cookas (1728–1779), Georgas Forsteris (1754–1794) stebėjo Europą ir pasiekė Ramųjį vandenyną. Daug kelionių aprašymų virto „tikro gyvenimo“ XIX a. bestseleriais.
 - ¹⁰ Jie etnologiją apibrėžė kaip mokslą, kuris tiria mažas ir dideles žmonių draugijas, „išmėtytas po visą žemės paviršių“, aprašo „išveizdį visokių apgyvenančių žemės paviršių tautiškų grupių ir jų dvasiškas ypatybes“ (Šernas 1903: 3).